

12. STOLETÍ III (pokračování poezie, prozimetrum)

***Ysengrimus* (1148-9)**

Nejzvláštnější a přitom skvělý epický výtvor 12. stol. je zvířecí epos *Ysengrimus*, tradičně připisovaný Nivardovi z Gentu, ačkoli toto autorství není nijak bezpečné. Autor však zřejmě v Gentu působil. Toto dílo překonává starší zvířecí epos *Ecbasis captivi* tím, jak využívá atmosféru bajky pro předvedení individuálního pohledu na svět, na církev, na epochu, v níž básník žije. Autorův zorný úhel je zde podán přímočaře s neskrývanou ironií a čtenář jej může bez potíží sledovat. Vyprávění je velice živé a působivé, jazyk je na vysoké úrovni. Epos se skládá ze sedmi knih (6574 veršů) a vypráví o vlkovi, kterému stále ubližuje lišák. Do tohoto rámce jsou potom vkládány další bajky. Vlk (představuje mnicha) to vše vypráví lvu (králi zvířat), když se koná sněm. Ostatní zvířata představují lidi, konkrétní osoby, příslušníky stavů, běžné lidské typy. Epos je obtížné vyložit, protože poskytuje vícero možností interpretace.

Nigellus z Canterbury, N. de Longo Campo, de Longchamps (cca 1140 – zač. 13. stol.)

je autorem satirického eposu *Speculum stultorum* v elegickém distichu, nazývaném v rukopisech často podle svého protagonisty také jménem osla, *Brunellus*. Tato alegorická skladba o 3900 verších je namířena především proti nerozumnému zakládání nových mnišských řádů. Nejprve se snaží s pomocí lékaře Galéna prodloužit si ocas, aby jej měl stejně dlouhý jako jsou jeho oslí uši, vydá se na cesty, dostane se až do Paříže a chce se dát na studia, na těch ale neuspěje. Chce se pak vydat k papeži do Říma, setká se opět s Galénem, a spolu s ním uvažuje o špatnostech světa, především o nenasytosti římské kurie. Jeho sen, aby se stal biskupem a nabyl vzdělání, se neuskuteční, osel zůstane oslem a nezbyvá mu, než se s tím smířit. Brunellus je objektem a zároveň subjektem satiry. Je to pohrdaný a vysmívaný blázen, zároveň však snílek a hledač utopie, po každém neúspěchu se jeho energie a vůle obnovuje. Je to reformátor, který sám zůstává nenapravitelný a jeho absurdní nápady čtenáře přivádějí do světa zbaveného běžných omezení. Jenom příběhy lidí a zvířat, které Nigellus vplétá do Brunellových osudů, ukazují jasněji na hodnoty, které má básník na srdci – vděčnost, přímost, dobromyslnost, spravedlnost.

Gualterus de Castellione, ab Insulis (cca 1135-1200)

Ačkoli dílo Gualtera Castellionského obsahuje řadu autobiografických údajů, jeho život zcela rekonstruovat nelze. Narodil se v blízkosti Lille (ve středověkých rukopisech bývá označován také „de Lilla“), studoval v Paříži a v Remeši, pak asi i práva v Boloni. Vyučoval v Châtillonu a řídil školu v Laonu. Je považován za jednoho z nejvýznamnějších básníků světské poezie. V Châtillonu složil krátký prozaický dialog *Contra Iudaeos*, v němž pojednává o otázkách biblické exegeze a teologie, které skutečně vedl se vzdělaným Židem ve svém městě.

V r. 1166 odjel do Anglie, kde se seznámil s Janem ze Salisbury a s Tomášem Becketem, a patrně se nějakou dobu pohyboval na dvoře anglického Jindřicha II. (působil v jeho kanceláři, odkud musel odejít po Becketově zavraždění). Důkazy těchto vztahů jsou některé pasáže Gualterovy *Alexandreidy* a důležitá je v tomto ohledu Gualterova báseň s inc. *Orba suo pontifice*, v níž autor nařiká a protestuje nad zavražděním Tomáše Becketa v r. 1170 – báseň dokonce obsahuje některé historické detaily, které nejsou známy odjinud. Po svém odjezdu z Anglie působil v Châtillonu.

Kolem r. 1176 jej nacházíme v Boloni, kde studentům předčítal prosimetrickou skladbu *In Domino confido* (Moral. 3) – idealistická vize a modlitba za ideální univerzitu, v níž artes, práva, medicina a teologie existují ve vzájemné harmonii, bez rivality, pokrytectví a akademických malicherností. Při návštěvě Itálie měl G. možnost navštívit také Řím a na základě toho pak konstatovat špatnou kvalitu a lakomství římské kurie, o níž dříve pouze slýchal. Kritika římské kurie se stala námětem několika jeho satirických básní. Proslavil se jimi již za svého života.

Od r. 1176 byl G. pravděpodobně u dvora arcibiskupa Viléma v Remeši, kterému věnoval své opus magnum, *Alexandreidu*. Toto grandiózní mistrovské dílo v deseti knihách o více než 5000 latinských hexametrů se brzy proslavilo, spolu s Vergiliem bylo čteno ve školách jako klasické dílo a v jistém smyslu Vergilia nahradilo. Ke konci 13. stol. bylo přeloženo do islandštiny, do holandštiny a mělo tak velký význam pro romány o Alexandrovi v němčině a ve španělštině. I staročeská *Alexandreida* vznikla především na jejím základě. Gualter učinil základem svého eposu historické vyprávění o Alexandrovi Quinta Curtia Rufa, kterému dal přednost před románovým zpracováním Pseudokalisthenovým. Jeho básnickými vzory byli především Vergilius a Lucanus, i když najdeme i vlivy křesťanských autorů.

Poté co v r. 1176 *Alexandreidu* dokončil, zemřel pravděpodobně na malomocenství. Snad na to naráží jeho slavná báseň *Versa est in luctum* (Moral. 17), když mluví o „abiectione morbi“. Tóny jeho poezie jsou však jak chmurné, prorocké tak i světské, radostné a žertovné, ostatně stejně jako u většiny jeho kolegů a vrstevníků. Taková ambivalence byla

12. století vlastní. Na jedné straně je zde chmurný tón básně *Versa est in luctum*, na straně druhé máme třeba žertovné užití autorit ve skladbě *Missus sum in vineam*, která se ptá, k čemu je všechna literatura, umění a učenost, když musí člověk zůstat chudý (Moral. 6). 33 skladeb z rukopisu St. Omer obsahuje nejen báseň o Becketově vraždě a několik morálních satir, ale také skupinu milostných skladeb a náboženskou lyriku: v náboženských skladbách se projevuje jeho umění intelektuální hry a umění zacházet s biblickými symboly a metaforami, v milostné lyrice dovedně používá ironie a loci communes, zejména z Ovidiových Amores.

PROZIMETRUM

bylo oblíbené především v historiografii. Kosmova kronika je předchůdkyní rozvoje ve 12. století. Pro tuto epochu je charakteristické obnovení filozofického směru prozimetra, který jako by navazoval na Martiana Capellu a na Boethia. V Toursu vzniká nejprve prosimetrická skladba Hildeberta z Lavardinu – *De querimonia et conflictu carnis et anime* (již probráno v 11. století) a pak Adelarda z Bathu *De eodem et diverso* (před r. 1116): to je alegorie, která probírá vědecká témata, a poezie zde hraje spíše druhořadou úlohu (viz níže).

Bernardus Silvestris († po 1159)

Pocházel z Toursu a v tomto městě strávil skoro celý život, a to při katedrální škole, kde vyučoval (jeho žákem byl mj. Matouš z Vendôme) a sepsal většinu svých prací. Nejvíce se věnoval filozofii a přírodovědě. Nejstarší z jeho dochovaných spisů je zřejmě komentář k Aeneidě (k prvním šesti knihám), jehož autorství není zcela jisté, ale který mu připisují dva rukopisy a který vykazuje některé podobnosti s jeho *Kosmografií*. Po tomto komentáři následuje komentář k Martianu Capellovi – *De nuptiis*.

Hlavním Bernardovým dílem je jeho *Cosmographia*. Bernard ji rozdělil na dvě knihy, *Megacosmus* a *Microcosmus*; v nich se střídá vždy devět oddílů v rytmičné próze s devíti oddíly v různých básnických rozměrech. Bernard zde alegoricky popisuje, jak byl vytvořen svět a člověk (je to psáno v pythagorejském a platónském duchu). Nejvíce podnětů si bere z Platóna a Scota Eriugeny. Navíc čerpal (jako jeden z prvních) z arabských lékařských a astronomických traktátů (některé z nich vycházely z Aristotela), dále z Macrobia, Martiana Capelly a jiných. Navzdory tomu je *Cosmographia* mimořádně originálním dílem, Bernard však byl spíše dobrým básníkem než učencem. V první knize (*Megacosmos*) nařiká před

Nous (Božskou prozřetelností), že pralátka – hýlé – se nachází ve velice zmateném stavu a slibuje, že svět bude daleko hezčí, když se tato látka zpracuje. Nous se tím nechá přesvědčit a rozdělí od sebe čtyři základní elementy. Potom stanoví devět stupňů v hierarchii andělů, upevní na nebi hvězdy, uspořádá je do znamení zvěrokruhu a pod nimi vytvoří sedm oběžných drah pro planety. Vytvoří také čtyři hlavní větry, každý pro jiný směr. Potom je stvořena živá příroda. V první knize se tedy popisuje, jak byly řádně uspořádány čtyři základní elementy, z nichž se skládá celé universum. V druhé knize (*Microcosmos*) Nous promlouvá k Přírodě (Natura), vychloubá se, jak úžasně uspořádal svět a slibuje, že bude stvořen také člověk, kterým bude celé to dílo zakončeno. Nařídí Přírodě, aby našla Uranii (královnu hvězd) a Physis (ta se zase velice vyzná v pozemských věcech). Příroda ji poslechne, projde všechny sféry a nakonec Uranii najde, společně potom vyhledají Physis. Ta leží v samotném lůně země, mezi voňavými bylinkami a jsou s ní obě její dcery (Teorie a Praxe). Najednou se zde objeví Nous a společně potom vytvoří člověka od hlavy až k patě.

Jeho dílo bylo velice oblíbené a inspirovalo řadu dalších tvůrců – Alana ab Insulis, později i Boccaccia, Chaucera. Nové bylo v tom, že využívalo alegorii pro pojednání o metafyzických problémech.

Bernardova kosmologie skrývá problém determinismu a lidské svobody: je-li svět předem určen a uspořádan, je-li člověk fyzicky i mentálně předem podmíněn, jak může být svobodný a zodpovědný za své chování? Tento problém Bernard řeší ještě v dalších svých spisech, zejména ve druhém svém velkém díle, *Mathematicus* (neboli *Paricida*), kde si bere za základ jednu z variant báje o Oidipovi, jak ji podávají Pseudoquintilianovy *Declamationes*: ctnostnému a moudrému mladému muži předpoví astrolog, že se stane vládcem a že zabije vlastního otce. Když převezme královskou moc, žádá římský lid, aby mu povolil sebevraždu. Když se tomu lid vzpírá, vyřeší to mladý císař tak, že se zřekne vladařské moci, abdikuje. Tím se vysvobodí z osudového údělu, protože ten je na vladařskou moc vázán.

Zda je skutečně autorem spisu *Experimentarius*, který mu býval připisován, není jisté, ale zdá se, že minimálně autorem některých pasáží. Obsahem jsou arabské kosmologické a astrologické systémy, ale předmluva se vůči astrologickým předpovědím staví rezervovaně a ironicky.

Prozimetrická skladba **Alana ab Insulis** *De planctu naturae* (cca 1160-70) má za východisko právě Bernardovo dílo, hrdinkou jeho eposu je Natura, postava, kterou Bernard vytvořil. Alan se svého předchůdce snaží překonat po formální stránce, užívá většího

množství metrických forem a v próze hojně a virtuózně užívá cursu. Ke konci století vzniklo další významné prozimetrické dílo – *Gesta Danorum Saxona Grammatica* (viz níže).

ČÍTANKA

48.

**Gualterus de Castellione, *Versa est in luctum cithara Waltheri*
(*Carmina Burana* 123)**

1. Versa est in luctum
cithara Waltheri,
non quia se ductum
extra gregem cleri
vel eiectum doleat
vel abiecti lugeat
vilitatem morbi,
sed quia considerat,
quod finis accelerat
improvisus orbi.
Refl.
Libet intueri
iudices ecclesie,
quorum status hodie
peior est quam heri.
2. Umbra cum videmus
valles operiri,
proximo debemus
noctem experiri;
sed cum montes videris
et colles cum ceteris
rebus obscurari,
nec fallis nec falleris,
si mundo tunc asseris
noctem dominari.
Refl.
Libet intueri
iudices ecclesie,
quorum status hodie
peior est quam heri.
3. Per convalles nota
laicos exleges,
notos turpi nota
principes et reges,
quos pari iudicio
luxus et ambitio
quasi nox obscurat,
quos celestis ultio
bisacuto gladio
perdere maturat.
Refl.
Libet intueri
4. Restat, ut per montes
figurate notes
scripturarum fontes,
Christi sacerdotes;
colles dicti mystice,
eo quod in vertice
Sion constituti
mundo sunt pro speculo,
si legis oraculo
vellent non abuti.
Refl.
Libet intueri
iudices ecclesie,
quorum status hodie
peior est quam heri.
5. Iubent nostri colles
dari cunctis fenum
et preferri molles
sanctitati senum;
fit hereditarium
Dei sanctuarium,
et ad Christi dotes
preponuntur hodie
expertes scientie
presulum nepotes.
Refl.
Si rem bene notes,
succedunt in vitium
et in beneficium
terreni nepotes.
6. Veniat in brevi,
Iesu, bene Deus,
finis huius evi
annus iubilaeus!
moriar, ne videam
Antichristi frameam,
cuius precessores
iam non sani dogmatis
stant in Monte Chrismatis
censuum censores!
Refl.
Si rem bene notes,

iudices ecclesie,
quorum status hodie
peior est quam heri.

succedunt in vitium
et in beneficium
terreni nepotes.

Edice: *Carmina Burana. 1,1 Die moralisch-satirischen Dichtungen*. Ed. W. Meyer, A Hilka,
O. Schumann. Heidelberg 1930